

Історія

УДК 94(477:470)"18/21":81'272:32

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19363610>

**Мовна політика росії як інструмент культурної та інформаційної
експансії проти України: ретроспективний аналіз**

Кочергін Ігор Олександрович,

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-7702-7645>

Криленко Іван Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-5398-3608>

Луняк Євген Миколайович,

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-3469-3680>

Прийнято: 17.03.2026 | Опубліковано: 31.03.2026

Анотація: У статті здійснено ретроспективний аналіз мовної політики росії щодо України як інструменту культурної та інформаційної експансії. Дослідження охоплює період від XVIII століття до сучасності та простежує еволюцію русифікаторських практик на трьох історичних етапах: імперському, радянському та пострадянському. Показано, що мовна політика Російської імперії була спрямована на інтеграцію українських земель до єдиного імперського простору шляхом адміністративних заборон, обмеження функціонування української мови та формування культурної ієрархії, у якій російська мова посідала домінуюче положення.

У радянський період русифікаторська політика набула більш прихованих форм і здійснювалася під гаслами інтернаціоналізму та “дружби народів”. Російська мова була закріплена в законодавстві як мова міжнаціонального спілкування, що сприяло маргіналізації української мови в публічній сфері. Після розпаду СРСР російська мова продовжувала використовуватися як важливий інструмент культурного та інформаційного впливу через медіа, освітні та гуманітарні проєкти, що формували спільний інформаційний простір і підтримували постколоніальні наративи.

Особливу увагу приділено трансформації мовної політики Росії після 2014 р., коли мовне питання стало складовою інформаційної та ідеологічної війни проти України. Показано, що російська пропаганда активно використовує концепт “захисту російськомовних” для легітимації військової агресії та поширення наративів “русского мира”.

Зроблено висновок, що російська мовна політика характеризується структурною тяглістю та спрямована на встановлення контролю над мовно-інформаційним простором України. Її довготривалими наслідками стали соціолінгвістичні асиметрії, мовно-культурна поляризація та послаблення інформаційного суверенітету держави. Доведено, що захист національного

мовного простору є важливим елементом сучасної інформаційної безпеки та необхідною умовою зміцнення держави.

***Ключові слова:** мовна політика; русифікація; культурна експансія; інформаційна війна; російська пропаганда; мовна ідентичність; інформаційний суверенітет.*

Russian Language Policy as an Instrument of Cultural and Informational Expansion against Ukraine: A Retrospective Analysis

Ihor Kocherhin,

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, The Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Military Institute of Armored Forces of National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-7702-7645>

Ivan Krylenko,

PhD, Associate Professor, The head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Military Institute of Armored Forces of National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5398-3608>

Yevgen Luniak,

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Humanities Military Institute of Armored Forces of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3469-3680>

Abstract: *The article presents a retrospective analysis of Russia's language policy toward Ukraine as an instrument of cultural and informational expansion. The study covers the period from the eighteenth century to the present and traces the evolution of russification practices across three historical stages: the imperial, the Soviet, and the post-Soviet periods. It demonstrates that the language policy of the Russian Empire was aimed at integrating Ukrainian territories into a unified imperial space through administrative restrictions, limitations on the use of the Ukrainian language, and the formation of a cultural hierarchy in which the Russian language occupied a dominant position.*

During the Soviet period, russification policies assumed more concealed forms and were implemented under the slogans of internationalism and the "friendship of peoples." The Russian language was legally institutionalized as the language of interethnic communication, which contributed to the marginalization of the Ukrainian language in the public sphere. After the collapse of the USSR, the Russian language continued to function as an important instrument of cultural and informational influence through media, educational, and humanitarian initiatives that shaped a shared information space and reinforced postcolonial narratives.

Particular attention is paid to the transformation of Russia's language policy after 2014, when the language issue became a component of the information and ideological war against Ukraine. The study demonstrates that Russian propaganda actively employs the concept of the "protection of Russian-speaking populations" to legitimize military aggression and to promote the ideological narratives of the "Russian world."

The article concludes that Russia's language policy is characterized by structural continuity and aimed at establishing control over Ukraine's linguistic and informational space. Its long-term consequences include sociolinguistic asymmetries, linguistic and cultural polarization, and the weakening of the state's

information sovereignty. It has been demonstrated that protecting the national language space is an essential element of modern information security and a necessary condition for strengthening the state.

Keywords: *language policy; russification; cultural expansion; information warfare; russian propaganda; linguistic identity; information sovereignty.*

Постановка проблеми. Мова упродовж тривалого часу виступає не лише засобом комунікації, а й важливим інструментом культурної, політичної та інформаційної політики держав. У багатонаціональних імперіях мовна політика нерідко використовувалася як механізм інтеграції підконтрольних територій, формування єдиного культурного простору та посилення політичного впливу метрополії. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз ролі російської мови в історичній політиці Російської імперії, Радянського Союзу та сучасної російської федерації.

Протягом XVIII–XX століть російська мовна політика на українських землях була невід’ємною складовою політики русифікації, спрямованою на поступове витіснення української мови з адміністративної, освітньої та культурної сфер. У різні історичні періоди ці процеси здійснювалися як через прямі заборони та обмеження, так і через формування культурної та інформаційної залежності від російського мовного простору.

Після здобуття Україною незалежності мовний чинник продовжував залишатися важливим елементом впливу росії на українське суспільство. Російсько-українська війна актуалізувала проблему використання мовного питання як елементу інформаційно-політичної боротьби. Російська пропаганда неодноразово використовує тезу про «захист російськомовного населення» як аргумент для виправдання військового втручання, що свідчить

про трансформацію мовної політики з інструменту культурного впливу у складову як гібридної, так і відкритої агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з цим наукового значення набуває дослідження історичних передумов русифікації, механізмів поширення російської мови та їх ролі у формуванні сучасних політичних і інформаційних процесів. Аналіз цих явищ вже мав місце в історіографії питання, що є логічним, оскільки це дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок мовної політики, культурної експансії та сучасних форм геополітичного протистояння. Дослідниця Т.С. Воропаєва розглянула мовну політику в контексті ширших процесів культурної експансії росії на пострадянському просторі. Дослідниця не обмежується українським кейсом, а застосовує порівняльний підхід, що дозволяє виявити універсальні механізми впливу, насамперед через формування спільного культурно-інформаційного простору, використання російської мови як інструмента інтеграції та підтримку лояльних до кремля гуманітарних середовищ. Вона зробила висновок про системність цієї політики, яка не є ситуативною, а реалізується як довготривала стратегія геополітичного впливу [4].

Відома дослідниця Л.М. Масенко здійснила ґрунтовний аналіз механізму функціонування мови як інструмента тоталітарної влади в СРСР. Її робота має фундаментальний характер і дозволяє зрозуміти глибинні механізми цього явища. Дослідниця аналізує мову як інструмент тоталітарної влади, показуючи, що мовна політика СРСР була не лише засобом комунікації, а й інструментом формування свідомості. Вона переконливо доводить, що радянська мовна практика створила специфічну “новомову”, яка виконувала функцію ідеологічного контролю та деформації реальності. Саме ці механізми, на думку дослідниці, були успадковані сучасною російською пропагандою [12].

Авторський колектив монографії “Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом”, розглядає мовну ситуацію як результат тривалої історичної еволюції та водночас як фактор сучасної політичної нестабільності. Ю.І. Шаповал акцентує увагу на історичних передумовах мовних суперечностей, тоді як О.М. Майборода і М.І. Панчук аналізують сучасні ризики, зокрема політизацію мовного питання та його використання у внутрішньополітичній боротьбі. Важливим є висновок про амбівалентний характер мовної ситуації в Україні – між тенденціями до консолідації та потенціалом конфлікту [14].

С.І. Даниленко акцентував увагу на інформаційній політиці росії щодо України після початку гібридної агресії після 2014 р. Його підхід є міждисциплінарним: мовне питання аналізується не лише як культурне явище, а як елемент стратегічних комунікацій і інформаційних операцій. Ключовим є твердження про те, що після 2014 р. мовний чинник став одним із ключових інструментів дестабілізації, оскільки через нього конструюються конфліктні ідентичності та легітимізуються політичні наративи агресора [6].

У представлених нижче дослідженнях аналізуються конкретні інформаційні наративи та пропагандистські практики.

У статті А. Соловйової здійснено систематизацію та типологізацію наративів російської пропаганди в українському медійному просторі. Авторка акцентує увагу на їх зв'язку з дискредитацією європейських цінностей та формуванням у суспільстві відчуття загрози ідентичності. Примітним є підхід до пропаганди як до інструменту впливу на масову свідомість через медіаресурси та необхідність протидії через розвиток медіаграмотності [26].

Дослідження К. Сіриньок-Долгарьової зосереджене на дискурсивному аналізі російських медіа та виокремленні ключових пропагандистських наративів (зокрема: «нацизм», «геноцид», «загроза НАТО», «русифікація»).

Авторка доводить, що ці наративи формують дискурс ворожнечі, який легітимує агресію через апеляцію до історичної пам'яті та імперських міфів [25].

У роботі В. Вакулича та Н. Новородовської російська пропаганда розглядається як системний інструмент інформаційного забезпечення агресії (2014–2021 рр.). Дослідники підкреслюють комплексність її застосування та орієнтацію на виправдання агресії й формування негативного образу України. Вагомим є висновок про інтегрованість інформаційної війни у загальну стратегію гібридного протистояння [3].

Принципово важливим є висновок Цибульської про те, що ці наративи мають не лише інформаційний, а й поведінковий ефект: вони впливають на готовність населення підтримувати зовнішню політику Кремля. Водночас дослідниця підкреслює високий рівень інформаційної ізоляції російського суспільства та домінування державних медіа, що створює сприятливі умови для ефективного функціонування пропаганди [27].

Важливим напрямом сучасних досліджень є аналіз ідеологічних та дискурсивних засад російської мовної політики. Зокрема, у праці П. Артимішина та О. Костюка ідеологема «русского міра» розглядається як концептуальна основа культурної та політичної експансії росії. Автори доводять, що російська мова в цій доктрині виконує роль маркера цивілізаційної належності, а теза про “захист російськомовних” використовується для легітимації втручання у справи інших держав, передусім України [1].

Натомість С. Міхальков зосереджується на мовно-дискурсивному вимірі пропаганди, аналізуючи феномен «новомови окупації». Автор показує, що російська пропаганда створює штучну мовну реальність через систему евфемізмів і семантичних підмін, де агресія подається як “визволення”, а

окупація – як “нормалізація”. Це дозволяє не лише маніпулювати інформацією, а й формувати альтернативну картину дійсності [13].

Втім у наявних наукових публікаціях не всі аспекти вивчені однаково повно, особливо це стосується впливу на сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні. Тож у статті ми звернемо увагу на низку питань більш прискіпливо: 1) мовну політику як елемент, безпосередньо пов’язаний з питаннями сучасної національної безпеки; 2) як мовний простір використовується як інструмент інформаційного впливу та легітимації зовнішньої агресії; 3) як імперські та радянські практики русифікації справляють вплив на сучасну мовну ситуацію в Україні та як вони проявляються у культурних наративах і мовно-ціннісних орієнтаціях частини суспільства.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз механізмів русифікаторської політики росії щодо української мови та їх впливу на мовну ситуацію в Україні, впродовж останніх трьох століть з актуалізацією важливості безпекового простору в контексті сучасної російсько-української війни.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-історичні методи, зокрема історико-генетичний та історико-порівняльний методи, що дали змогу простежити еволюцію мовної політики Росії щодо України у різні історичні періоди. Для аналізу сучасних інформаційних практик використано контент-аналіз і дискурс-аналіз медійних та політичних матеріалів. Узагальнення результатів дослідження здійснено із застосуванням методів систематизації та наукового узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політика русифікації, як системний процес культурно-мовної асиміляції, бере початок ще у XVIII ст., коли Російська імперія розпочала активне розширення територій і включення

до свого складу народів з власною мовною та культурною ідентичністю. Головною метою русифікаторської політики було створення уніфікованого імперського простору, в якому російська мова ставала не лише засобом комунікації, а й інструментом політичного контролю та культурного підкорення.

Перші кроки русифікації українських земель були пов'язані з ліквідацією залишків автономії Гетьманщини (1764 р.) та запровадженням російського адміністративного устрою. Імператриця Єкатерина II у настанові новому генерал-прокурору О. Вяземському писала аби він прагнув того, щоб Мала Росія¹ була зросійщена, а ім'я українських гетьманів зникло [18, с. 348]. Відтоді русифікація поступово охопила всі сфери життя – від освіти до церкви.

У XIX ст. процес набув системного характеру. Зокрема, у доповідній записці міністра внутрішніх справ П.О.Валуєва царю Александру II від 11 липня 1863 р. пропонувалося заборонити друкувати книги навчального та релігійного змісту. Це аргументувалося тим, що "...ніякої окремої малоросійської мови не було, нема і бути не може..." [20, с. 74]. Пізніше Емський указ 1876 р., підписаний Александром II, ще більше посилив заборони, розповсюдивши їх на будь-які публікації, театральні постановки та навіть ввезення українських книжок із-за кордону [20, с. 139].

Русифікаторська політика виконувала не лише культурно-асиміляційну, а й безпекову функцію. Російська імперія прагнула мінімізувати можливості формування окремої політичної ідентичності українців, яка могла б стати підґрунтям для автономістських або державницьких рухів.

Русифікація реалізувалася не лише адміністративно, а й через освітню політику: російська мова ставала єдиною мовою навчання у школах, а українська – "недержавною", "селянською". Цей підхід сприяв формуванню

---

¹ Мала Росія – назва України в юридичній практиці Російської імперії.

мовної ієрархії, у якій російська асоціювалася з владою, престижем і кар'єрними можливостями. У другій половині XIX ст., як зазначає історик Я. Грицак, представники української інтелігенції, які асимілювалися, відчували своє відчуження від українського народу, ті ж, хто зберігав національну ідентичність почувалися чужинцями у російському культурному світі [5, с. 62].

З XVIII до початку XX ст. у Російській імперії було видано понад сто нормативних актів, спрямованих на обмеження функціонування української мови. Окрім цього царська адміністрація забороняла вживати мову публічно; накидала російську мову через освітню систему; зваблювала українців своєю культурою і можливістю кар'єри; переселяла їх на не українські території, а українські землі заселяли представниками панівного етносу [21, с. 6]. Це свідчить, що русифікація мала системний характер, реалізувалася через державні інституції, а не була сукупністю випадкових рішень чиновництва.

У стратегічному вимірі імперська мовна політика мала чітку логіку політичного контролю: контроль над мовою означає контроль над інформацією, а контроль над інформацією означає контроль над політичною лояльністю населення.

Тож, політика русифікації в царський період була цілеспрямованим ідеологічним механізмом імперського панування, що мала на меті зруйнувати мовну й культурну самобутність українців. Вона заклала основу тривалих наслідків – формування стійких соціолінгвістичних асиметрій, які зберігалися аж до XX ст. та стали передумовою подальших форм російської мовної експансії.

У період існування Советського Союзу політика русифікації декларувалася радянською владою як подолання “національного гніту царизму”, втім насправді набула нових, більш витончених форм. Під гаслами

“інтернаціоналізму” і “братерства народів” Москва продовжила курс на домінування російської мови як універсального засобу комунікації та символу лояльності до радянської держави.

На початковому етапі існування більшовицької влади (1917–1930-ті рр.) проводилася політика “українізації” – частина ширшої програми “коренізації”, спрямованої на зміцнення радянської влади через залучення місцевих еліт. В Україні було відкрито українські школи, розвивалися видавництва, театри, преса. Проте українізація мала інструментальний характер, оскільки служила прагматичним цілям комуністичної партії – ослабленню націоналізму та можливості вести пропаганду його рідною мовою [8, с. 141].

Вже наприкінці 1930-х рр. почалося згортання національних політик. Після сталінських репресій 1937–1938 рр. більшість українських інтелектуалів – носіїв культурної автономії – були знищені або змушені перейти на російську. У квітні 1938 р. були ухвалені постанови Ради народних комісарів УРСР і ЦК КП(б)У “Про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України” та “Про реорганізацію шкіл на Україні” на виконання рішення РНК СРСР і ЦК ВКП(б) “Про обов’язкове вивчення російської мови у школах національних республік та областей” [12, с. 192]. Це стало фактичним початком нової хвилі русифікації, уже під виглядом “мовної єдності радянського народу”.

З позиції радянської державної політики це рішення мало не лише освітній, а й стратегічний характер. Російська мова виконувала роль інтеграційного інструменту, який забезпечував ідеологічну та політичну єдність багатонаціональної держави.

Історик Ю. Шаповал підсумовує, що у 1930-х роках відбувається уніфікація національних мов за російським зразком, оскільки в процесах

формування спільного лексичного фонду мова народів СРСР і запозичення з інших мов роль мови-посередника відводилася російській [14, с. 23].

У повоєнний період русифікація перетворилася на системну державну політику. У 1958 р. ухвалено освітню реформу, яка “передбачала право для своїх дітей батьків вибирати мову навчання. На практиці це означало, що можна навчатися в Україні й не вивчати української мови” [10, с. 57–58].

Русифікація проникла також у сферу науки, армії, партійної роботи. У наукових публікаціях українська мова вважалася “неперспективною”, у вищих навчальних закладах домінувала російська. На телебаченні, у кіно та пресі українська використовувалася обмежено, переважно у “фольклорному” форматі. Як писав І. Дзюба у своїй праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, українська мова по суті була витіснена з внутрішніх сфер життя [7, с. 158].

У 1970–1980-х роках, під прикриттям концепції “зближення націй”, Москва формувала радянський культурний простір, де російська мова була “мовою міжнаціонального спілкування”. Це було юридично закріплено у Конституції СРСР 1977 р. (ст. 73). Постановою Ради міністрів УРСР від 2.11.1978 р. передбачалося запровадження вивчення російської мови в українських класах, збільшення кількості вчителів російської мови тощо [17]. Таким чином, русифікація у радянський період стала не лише мовною, а й цивілізаційною політикою – формуванням “радянської людини” без національної ідентичності.

Радянська русифікація – це не просто продовження царської політики, а її ідеологічне вдосконалення: якщо за Романових українська мова переслідувалася відкрито, то за більшовиків – під гаслами рівності та “дружби народів”. Такий підхід залишив глибокі наслідки, що впливають на мовну ситуацію в Україні й донині.

Політика русифікації в Україні у XVIII–XX ст. виступала цілеспрямованим механізмом імперського та радянського контролю, спрямованим на руйнування мовно-культурної самобутності українського народу. Вона пройшла еволюцію від відкритого придушення української мови в добу Романових до прихованих, ідеологічно виправданих форм у радянський період, коли русифікація здійснювалася під гаслами “інтернаціоналізму” та “єдності радянського народу”. Таким чином, мовна політика виконувала функцію інструменту політичного контролю.

Після розпаду СРСР формальні механізми русифікації зникли, однак російська мова зберегла домінування в інформаційному та культурному просторі, що створило передумови для нових форм впливу. В Україні, де значна частина населення користувалася російською у побуті, освіті та медіа, Москва продовжила використовувати мовне питання як елемент своєї “м’якої сили” (soft power) – концепції, що передбачає досягнення політичних цілей через культурно-інформаційні та гуманітарні засоби, а не військову силу. Покоління російських інтелектуалів применшували українську мову та культуру, зводячи її до частини російської системи вірувань поруч із антитатарськими та антимусульманськими стереотипами [2].

Протягом 1990-х років російська мова в Україні залишалася потужним інструментом культурної гегемонії. Більшість медіаконтенту, що поширювався на українському ринку, походила з Росії; російськомовна преса, телебачення та естрада формували спільний інформаційний простір, у якому українська мова та культура виглядали периферійними. Російська культурна експансія “маскувалася під комерційну успішність”, що дозволяло Кремлю зберігати вплив на масову свідомість без відкритого політичного тиску [4, с. 87–89].

На рівні державної політики ситуація ускладнювалася відсутністю чіткої мовної стратегії Києва. Конституція України 1996 року визнавала українську

мову державною, але водночас гарантувала “вільний розвиток і використання російської” (ст. 10), що створило правову базу для подвійних тлумачень. Цим активно користувалися проросійські політичні сили, особливо у Криму, на Донбасі та в південних регіонах. Москва все частіше піднімала питання захисту прав російськомовного населення в Україні [15, с. 172].

З початку 2000-х років Росія посилила інформаційний та культурний вплив через державні фонди (“Россотрудничество”, “Русский мир”), які фінансували мовні програми, підтримку російських медіа, видавництв і освітніх проєктів в Україні. Після приходу В. Путіна до влади (2000 р.) була започаткована нова політика щодо “співвітчизників”, російський президент дав старт реалізації доктрини “русского міра” [1, с. 25].

Кульмінацією російського мовно-інформаційного впливу стало ухвалення “закону Ківалова–Колесніченка” у 2012 р., який дозволяв надавати російській мові статус регіональної у більшості областей України. Закон порушив політичну рівновагу, усунувши державні стимули для вивчення та використання української мови, і закріпив домінування російської в інформаційному та культурному середовищі [23]. Мовне питання стало одним із ідеологічних виправдань російської агресії проти України у 2014 році, коли Кремль апелював до “захисту російськомовних громадян” у Криму та на Донбасі.

Російська політика “м’якої сили” в Україні протягом 1991–2014 рр. мала глибокі соціокультурні та політичні наслідки, що істотно вплинули на процес національної ідентифікації, формування інформаційного простору та громадянської свідомості. Під виглядом культурної співпраці, спільної історичної пам’яті та “захисту російськомовних” відбувалося системне відтворення імперської моделі залежності, яка перешкоджала становленню єдиної політичної нації [29, р. 67–70].

Одним із ключових наслідків стала мовно-культурна поляризація українського суспільства. Російська мова зберігала статус “мови міжрегіонального спілкування”, а українська – “мови символічної державності”. Це сприяло появі мовних ідентичностей, не пов’язаних із громадянською належністю. Культурні інтереси різних етнічних і мовних груп, зокрема російськомовних українців ... сприяли поляризації суспільства [15, с. 20]. Така ситуація створила сприятливе підґрунтя для російських наративів про “розкол” між “русскоязычным востоком” і “националистическим западом”.

Інформаційна політика Росії, особливо через контрольовані медіа, деформувала картину реальності, в якій Україна зображувалася як “штучна держава” або “невдала копія росії”. Телевізійні канали, фільми, музика і преса, вироблені у москві, активно поширювалися на українському ринку, витісняючи місцевий контент [4, с. 95–97]. Як наслідок, сформувався спільний інформаційно-культурний простір, що значно знижував ефективність державної комунікаційної політики України.

Вказані вище процеси послабили інформаційний суверенітет України. Після проголошення незалежності України росія зберігала гегемонію в медіаконтенті на українських телеканалах [15, с. 159]. Через медіа, освіту та культурні програми російська влада підтримувала ідею “єдиної історичної долі” українців і росіян. Таке нав’язування історичних і культурних міфів ослаблювало почуття національної гідності й формувало постколоніальну свідомість, засновану у баченні росією себе як окремої цивілізації зі світовою місією [16, с. 452].

У політичному вимірі наслідки “м’якої сили” проявилися у роздвоєності зовнішньополітичного курсу. Частина населення, орієнтована на російські інформаційні джерела, підтримувала інтеграцію з москвою, тоді як інша –

прагнула до європейського вибору. Саме ця амбівалентність, як доводить Е. Вілсон, стала однією з передумов успішної реалізації російських сценаріїв дестабілізації під час Революції гідності та агресії 2014 року [29, р. 82–85].

“М’яка сила” росії в Україні спричинила тривале культурно-інформаційне розшарування, що підточувало національну єдність і зміцнювало залежність від російського культурного та медійного простору. Її наслідком стало формування “гібридної” ідентичності частини громадян, уразливої до зовнішніх маніпуляцій – передусім у сфері мови, історичної пам’яті та цінностей. Саме ці чинники значною мірою пояснюють успішність російської інформаційної агресії проти України у 2014 році.

У період 1991–2014 рр. російська “м’яка сила” через мовну, культурну та інформаційну присутність в Україні сформувала приховану систему впливу, яка підривала процес становлення української ідентичності та політичної суб’єктності. Російська мова, збережена як інструмент комунікації й престижу, стала важелем політичної маніпуляції, легітимізації імперських наративів і засобом підтримання культурної залежності. У суспільстві утвердилася мовно-ціннісна поляризація, що послаблювала національну єдність, а спільний інформаційний простір із росією сприяв відтворенню постколоніальних стереотипів. Російська мовно-інформаційна експансія створила глибокі передумови для прихованої агресії 2014 р., і довела, що контроль над мовою та медіа є ключовим елементом не лише культурного, а й геополітичного панування.

Після початку російської агресії проти України у 2014 році мовне питання остаточно втратило ознаки культурної чи гуманітарної проблеми, перетворившись на інструмент інформаційної, ідеологічної та психологічної війни. Росія використала риторику “захисту російськомовних” та створила лінгвістичний привід для анексії Криму та військової інтервенції на Донбасі.

Як зауважив В. Кулик: “російська мова – зброя масового знищення українців” [11].

Кремль активно поширював наративи про “порушення прав російськомовних”, “насильницьку українізацію” та “геноцид російськомовних громадян” української влади, використовуючи їх для легітимації власних дій на міжнародній арені. За спостереженнями аналітиків Центру протидії дезінформації, ці меседжі залишались трендом російської пропаганди протягом 8 років (з 2014 р. до 2022 р.) [22].

З погляду комунікативної стратегії, російська пропаганда системно формувала лінгвістичну дихотомію “русский мир – бандеровская Украина”, у якій мова набувала символічного виміру приналежності: російська – як “мова миру і традиції”, українська – як “мова екстремізму та розколу”. Така риторика перетворила мовну різноманітність України на політичний засіб маніпуляцій кремля.

Водночас у самій Україні спостерігалось поступове усвідомлення загроз мовної залежності. Після анексії Криму та початку війни на Донбасі відбувся злам у сприйнятті мовної політики – українська мова стала розглядатися не лише як культурний маркер, а як елемент національної безпеки. Як пише лінгвіст Л. Масенко, “мовне питання є ключовим у російсько-українській війні” [12, с. 232].

Ескалація “лінгвістичної війни” проявилася і на міжнародному рівні. Російські дипломати та медіа намагалися створити образ України як країни, що “порушує права російськомовних”, зокрема на трибунах ООН, ОБСЄ та Ради Європи. У відповідь українська дипломатія почала активно використовувати поняття “мовна агресія” для позначення практик дезінформації та лінгвістичної маніпуляції, спрямованих проти державного суверенітету.

У цей період відбулися глибокі зміни у внутрішньому мовному балансі. Соціологічні опитування Київського міжнародного інституту соціології свідчать, що на 2024 рік кількість українських громадян, які вважають необхідним вилучити російську мову з офіційного спілкування становить 64%, а ще 15% вважають, що російська мова може бути офіційною в окремих областях [19]. Це демонструє не лише природну реакцію на агресію, а й поступове формування мовного спротиву як частини національної консолідації.

Ескалація конфлікту після 2014 р. показала, що “лінгвістична війна” стала невід’ємною складовою російської гібридної стратегії. Мова перетворилася на поле бою – не метафорично, а буквально: вона визначає кордони лояльності, впливає на свідомість, легітимізує окупацію і мобілізує спротив. Український досвід доводить, що захист мовного простору є стратегічним компонентом національної безпеки у сучасній інформаційній війні.

Після 2014 року російська пропаганда активно використала мовне питання як інструмент інформаційної війни проти України. Мова стала не лише засобом комунікації, а й зброєю – символом “русского мира”, інструментом ідеологічної мобілізації та виправдання агресії. Як зазначає британський дослідник П. Померанцев, російська пропаганда функціонує не для переконання, а для “створення паралельної реальності, у якій будь-які факти підпорядковуються політичному міфу” [24, р. 68–70].

Ключовим елементом цієї реальності стало конструювання мовних наративів, які слугували для легітимізації агресії. Російські медіа послідовно нав’язували концепт “захисту російськомовних”, ототожнюючи мовну ідентичність із політичною лояльністю кремлю. За спостереженнями Українського інституту майбутнього, з 2014 до 2021 року понад 30%

інформаційних повідомлень у російських медіа, присвячених Україні, містили посилення на “мовне питання” [28, с. 25–26]. Таким чином, мова перетворилася на міфологему, покликану виправдати окупацію та формувати ворожий образ України.

У межах цієї лінгвістичної стратегії Кремль використовував лексичні та семантичні маніпуляції. Наприклад, українська держава послідовно називалася “київським режимом”, Збройні сили – “карателями”, а українізація – “насильницькою політикою”. Такі евфемізми створювали ілюзію моральної переваги росії та легітимізували насильство. Як наголошує С. Міхальков, “Москва ... активно впроваджує пропагандистську новомову в більшості сфер суспільно-політичного життя та підмінює поняття й реальність” [13].

Важливим напрямом пропагандистського впливу стала медіалінгвістика, орієнтована на створення “мови ненависті”. У російських телеканалах, соцмережах і ток-шоу з’явилися нові ідеологічні штампи – “бандерівці”, “укрофашисти”, “нацисти”, – які дегуманізували українців і готували російську аудиторію до виправдання збройного насильства. Ця “мовна агресія” мала не лише інформаційний, а й психолінгвістичний ефект – вона формувала ненависть як нормативну емоцію.

Після 24 лютого 2022 р. мовна пропаганда Росії набула тотального характеру. У російських офіційних заявах та медіа україномовність була прямо пов’язана з “неонацизмом”, “ворожістю до Росії” та “зрадою спільної історії”. Таким чином, мовна риторика стала ідеологічним виправданням повномасштабної агресії. Як підкреслює О. Забужко, “у російському дискурсі мова – це політична зброя, і боротьба за слова є боротьбою за реальність” [9, с. 59].

Російська пропаганда після 2014 р. зробила мову одним із головних інструментів гібридної війни. Мовна деструкція стала передумовою військової агресії і довела, що війни XXI ст. починаються не з танків, а зі слів.

Ескалація “лінгвістичної війни” після 2014 року продемонструвала, що мова стала одним із головних фронтів російської агресивної політики. Кремль використовував пропаганду, дезінформацію та мовні маніпуляції для створення альтернативної реальності, у якій лінгвістичні аргументи виправдовували військові дії. Російська пропаганда трансформувала мову з інструменту комунікації на справжній арсенал, який працює як засіб контролю над свідомістю, делегітимації української державності та формування “мови ненависті”, що нормалізує насильство. Водночас для українського суспільства цей виклик став поштовхом до усвідомлення мови як складової національної безпеки та чинника культурного спротиву.

Висновки. Порівняльний аналіз імперського, радянського та пострадянсько-воєнного етапів засвідчує структурну тяглість російської мовної політики щодо України. Зміна форм і риторики – від прямих адміністративних заборон до дискурсів «захисту російськомовних» та ідеологеми «русского мира» – не змінює її стратегічної мети: встановлення контролю над мовно-інформаційним простором України. У царський період було закладено правово-адміністративні засади асиміляційної політики; у XX ст. радянська система інституціоналізувала мовну ієрархію під прикриттям інтернаціоналістської риторики; у 1991–2014 рр. російська мова стала важливим каналом «м’якої сили», що відтворював інформаційно-культурну залежність і політичну поляризацію. Після 2014 року лінгвістичні наративи були інтегровані у стратегію прихованої, а згодом і повномасштабної агресії.

Довготривалими наслідками цієї політики стали: 1) формування стійких соціолінгвістичних асиметрій і постколоніальних культурних стереотипів;

2) послаблення інформаційного суверенітету через домінування зовнішніх медійних і політичних наративів; 3) використання мовних конструкцій і «мови ненависті» як інструменту легітимації насильства.

Таким чином, досвід російсько-українського протистояння демонструє, що мовна політика є важливим елементом сучасної інформаційної безпеки. Захист національного мовного простору, розвиток власного медійного та культурного виробництва, а також підвищення рівня медіаграмотності суспільства виступають необхідними умовами зміцнення державного суверенітету та формування стійкої політичної нації в умовах комплексних безпекових загроз.

Список використаних джерел

1. Артимишин П., Костюк О. Ідеологема «Русского міра»: виникнення, генеза, сприйняття в Україні: аналіт. доп. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 84 с.
2. Богомолов А., Литвиненко О. Привид у дзеркалі: російська «м'яка сила» в Україні. Частина перша. URL: https://texty.org.ua/articles/46361/Pryvyd_u_dzerkali_rosijska_mjaka_syla_v-46361/
3. Вакулич В., Новородовська Н. Російська пропаганда агресії проти України (2014–2021 рр.) // Український інформаційний простір. 2023. Число 11. Травень. С. 119–132.
4. Воропаєва Т.С. Мовна політика і культурна експансія Росії в пострадянських країнах. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України 2013.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

6. Даниленко С.І. Мовна політика та інформаційна безпека в умовах гібридної війни. Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. 64 с.
7. Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація. Лондон-Саутгемтон: Сучасність, 1968. 262 с.
8. Єсельчик С.О. Історія України: становлення сучасної нації. Київ: Laurus, 2011. 376 с.
9. Забужко О. Планета Полин: хроніки війни 2022 року. К.: Комора, 2022.
10. Кузьменко Ю. Історія української мови в конспектах Юрія Кузьменка: Навчальний посібник. К.: Університетське видання “Пульсари”, 2003. 124 с.
11. Кулик В. Україна без російської мови чужа Росії, її набагато важче контролювати. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-society/3936190-volodymyr-kulyk-phd-in-political-science-ukraine-without-the-russian-language-is-alien-to-russia-is-way-more-harder-to-keep-under-control.html>.
12. Масенко Л.М. Мова радянського тоталітаризму. К.: ТОВ Вид-во КЛІО, 2017. 240 с.
13. Міхальков С. Новомова окупації. Як ворожа пропаганда придумує штучну мову для опису своєї фальшивої реальності, 2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/107452/novomova-okupaciyi-yak-vorozha-propahanda-prydumuye-shtuchnu-movu-dlya-opysu-svoyeyi-falshyvoyi-realnosti/>
14. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
15. Нариси новітньої історії України, 1991–2021; зб. ст. / ред. М. Мінаков, Г. Касьянов та М. Роджанські. К.: Laurus, 2021. 344 с.
16. Плохій С.М. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2016. 496 с.

17. Постанова Ради міністрів УРСР від 2.11.1978 р. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF#Text>

18. Сборник Императорского русского исторического общества. Т. VII. СПб., 1871; Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном архиве Министерства иностранных дел. Т. I. СПб., 1871. С. 348. URL: https://runivers.ru/bookreader/book482339/?utm_source=chatgpt.com#page/386/mode/1up

19. Ставлення до окремих варіантів мовної політики в Україні. Прес-реліз підготовлений виконавчим директором КМІС А. Грушецьким. URL: https://kiis.com.ua/?cat=reports&id=1555&lang=ukr&page=1&utm_source=chatgpt.com

20. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. LXII; 810 с.: іл.

21. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. К. ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.

22. Як змінювалися напрямки кремлівської пропаганди. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/yak-zminyuvalysya-napryamky-kremlivskoyi-propagandy/>

23. Arel D. D. Language, Status, and State Loyalty in Ukraine // Harvard Ukrainian Studies. Vol. 35. #1-4. URL: https://www.husj.harvard.edu/articles/language-status-and-state-loyalty-in-ukraine?utm_source=chatgpt.com.

24. Pomerantsev P. Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia. New York: PublicAffairs, 2015. URL. <https://ru.scribd.com/document/667328787/Peter-Pomerantsev-Nothing-is-true-and-everything-is-possible>
25. Sirinyok-Dolgaryova K.G. Key Narratives of russian Propaganda in russian-ukrainian war: Analysis Of Aggressor's Media Discourse // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2025. № 2(4). С. 189–194. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.4.2/30>
26. Soloviova A. Narratives of Russian Propaganda in The Ukrainian Media Space in The Context of Implementation of European Values // Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2024. #8. P. 31–44. DOI: 10.26693/ahpsxxi2024.08.031
27. Tsybulska L. Image of Europe in Russian Media: Journalism or Creation of Enemy Image? // UA: Ukraine Analytica. 2018. #1(11). P. 19-26. URL. <https://ukraine-analytica.org/wp-content/uploads/tsybulska.pdf>
28. UIF (Ukrainian Institute for the Future). Russian Media Narratives about Ukraine (2014–2021). Kyiv, 2021. URL. <https://www.promoteukraine.org/research-into-russian-media-narratives-about-ukraine/>
29. Wilson A. Ukraine Crisis: What It Means for the West. New Haven: Yale University Press, 2015. 236 p.